

Міфологема долі у творчому доробку Олександра Олеся

Гончарук Валентина Анатоліївна, канд. пед. наук, доцент

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

У літературах різних народів і різних епох можна помітити наявність сюжетів і образів, які складають своєрідний стрижень національних і світових літератур, а їх функціонування, історичний розвиток і трансформація забезпечують безперервність спадкоємності розвитку літератур. Проте й у наш час в літературознавстві на позначення такого сюжетно-образного матеріалу усталеного терміна не існує, його називають «світові типи», «світові сюжети» (П. Берков, О. Овчаренко), «вічні образи», «вічні типи» (О. Веселовський, Н. Калустова, А. Метченко), «магістральні сюжети» (Л. Пінський), «вікові образи» (І. Нусінов), «традиційні сюжети і образи» (А. Волков, А. Нямцу).

Олександр Олесь використовував традиційні сюжети й образи та відповідно до свого світобачення модифікував і трансформував їх. Новий філософсько-символічний зміст і гостре сприйняття минулого з точки зору сучасності вкладає він в образи музи, долі, Ісуса Христа та інших. Їх сприйняття і переосмислення письменником відбувається відповідно до провідних тенденцій розвитку світової культури кін. XIX – поч. XX ст.. У творчому доробку Олександра Олеся вони функціонують на рівні архетипів (пророк, духовні мерці, рай, пекло), міфологем (руїни, дороги, полону), трансформованих образів (Ісус Христос). У художній тканині творів письменника давні міфологічні уявлення синтезуються, що простежується на прикладі образів долі, фортуни, музи, поводиря.

Однією з найхарактерніших особливостей світогляду взагалі будь-якого народу є антропоморфізація не лише стихій, сил природи, а й тих явищ, які через незнання законів, їхніх причин та наслідків були для нього незрозумілі. З антропоморфізацій, що набули вигляду надприродних, міфічних істот, у

свідомості українського народу й понині живуть у більш-менш визначених образах такі: Доля, Злидні, деякі хвороби та дні тижня.

1867 р. професор О. О. Потебня надрукував цінну статтю «Про Долю та споріднених з нею істот», оснований на фольклорних творах, у якій він розглядає різні назви Долі: «щастя», «притча», «лихо», «біда», «горе» тощо, з'ясовує процес формування таких уявлень та їхній характер, веде мову про зв'язок Долі з іншими міфічними істотами й предметами [8]. Не менш цінними є дослідження академіка О. Веселовського про Долю в його «Розвідках у галузі руського духовного вірша» [3] з додатковою статтею «Декілька нових даних до народних уявлень про Долю» [4]. До цих основних досліджень віднесемо й такі порівняно невеликі статті, як: «Антропоморфічні уявлення у віруваннях українського народу» М. Васильєва [2], «Народні оповіді про Долю (Матеріали для характеристики світобачення селянського населення Куп'янського повіту) П. Іванова [5]. На основі аналізу цих та інших досліджень можемо зазначити, що Доля уявляється то в образі жінки різного вигляду, то в образі незнайомця, панича, то в усьому є цілковито схожою на опікувану нею людину. Згідно з характером – активним чи пасивним, українські оповіді наділяють Долю відповідними ознаками й символами – діловитістю, бережливістю, турботливістю – і навпаки: позитивна, активна Доля – «хороша, обсмикана, обтикана, колоски стримлять» (підбирає колосся на полі, яке залишилося після збирання господарем хліба), їсть помірно; пасивна Доля – «заспана, запухла, обстрепана, неряшниця», ненажерлива, валяється гола під колодою і т. ін.. Подекуди в Україні Долю називають ще Таланом, і при цьому кажуть, що неодмінно в кожній людині є свій Талан [1, с. 120].

У світоглядній системі Олександра Олеся помітне місце посідає його бачення долі. Це бачення впливає на витворення ним сюжетів, формування образів і слововживань, синтезуючись у досить змістовну міфологему долі. Міфологема долі у митця різнопланова не лише за номінацією (доля, баба-доля, Фортуна, Парки), основою (антична і слов'янська міфологія), а й за функціями. Так, у художніх творах письменника можна виділити *три функціональні*

різновиди долі: доля, яку треба знайти чи заслжити («К.М.Г.»), «Коли весна рожева прилетить», «Коли лунає сміх і пісня»), доля як жереб («Фортуна»), доля, отримана внаслідок розподілу («Злотна нитка»).

Прикладом *першого* є міфологема, що базується на віруваннях слов'ян, де доля постає в образі людини, і тоді можна легко відрізнити щасливу від лихої. Ці уявлення Олесь використовує в поезіях «К.М.Г.», «Коли весна рожева прилетить», «Коли лунає сміх і пісня», в яких ця міфологема втілюється в образі молодої красуні, що співає, радіє, усміхається. Та найчастіше об'єктом уваги поета стає гірка, зрадлива доля, що має вигляд старої потвори:

*Спала баба-доля, Люта, навісна,
П'яна і сліпа. А в руках у неї
Спала баба-доля, Папороть ясна [6, с. 206].*

Портретна характеристика долі у автора доповнюється мотивом її шукання («Раз в майову нічку», «Ти долю шукаєш, єдиний мій друже»). Однак мало знайти, її треба ще заслжити чи вибороти на полі бою («В пурпурових шатах поле», «Однаково: більше не жити»). В такому контексті вона отримує позитивну авторську оцінку й розглядається як перехід від пасивного сприйняття до активного формування власного життєвого шляху. Так, ліричний герой поезії «Раз в майову нічку» із коханою йде на пошуки своєї долі. Підкреслюючи двоєдиний характер цієї міфологеми, Олесь поєднує щасливу й гірку долю в одному образі: наче дволика богиня, постає вона у вигляді старої жінки з атрибутами-символами щастя: папороттю й ключами. Привабливий образ щастя замінюється ознаками багатства і слави: «... лаври і вінки, / Перли, діаманти, / Золота мішки» [6, с. 206]. Зла і добра долі поєднуються не на принципі рівноправ'я, а на підпорядкованості другій першій.

Іноді доля носить характер фатуму, від неї не втечеш і не заховаєшся. Безсилля перед провидінням прочитується у вірші «Мели сніги тоді надворі». Проте ідея фаталізму не притлумлює ідеї особистої участі в будіванні власного щастя.

Олександр Олесь створює збірний образ долі народної, подібної до римської Фортуни Плебея. Щоправда, вона в нього гірка, але й у цьому випадку домінуючою залишається надія на щасливу долю-волю:

*Прокиньтесь всі! Судилась доля Над всім народом нашим воля
Вам довершить великих справ: Цвіте трояндами заграв!* [6, с. 511].

Другий функціональний тип долі представлений у творчості Олександра Олеся образом Фортуни. В цій моделі профілює ідея мінливості, непередбачуваних обставин, з одного боку, а ідея удачі чи невдачі – з другого. Така несталість нібито зумовлена особливостями жіночого характеру, якому приписується нелогічність поведінки, примхливість і непостійність.

Римська богиня щастя, добробуту й успіху змальована Олесем у поезії «Фортуна». Ім'я богині автор виносить у заголовок, хоча далі вживає як загальну назву. Мотив випадковості, швидкоплинності передається через колесо-кермо. В античній міфології зображували Фортуну в постаті жінки, яка тримає у лівій руці ріг Альматеї і розсипає монети або спирається на кулю і в правій руці тримає коло (символ минушого щастя). Очевидно, зважаючи на те, що доля кожного має свій вигляд, автор не подає її портрета: безлика фортуна показана за гральним столом, де розігруються долі людей. Отже, отриману долю поет не ставить у залежність від волевияву богині щастя, а зумовлює мотивом випадковості, яку символізує колесо (трансформоване кермо чи коло): «Крутить колесо фортуна. / Кожний ставить свою долю / Діна, діна, діна, дуна...» [6, с. 847]. Комбінація різних мотивів, а саме: неможливість рівного поділу, неупередженість фортуни – детермінує трансформацію керма в гральне колесо. Розподіл ставок-доль за допомогою колеса фортуни служить гарантією рівності всіх перед ним. Мелодійні звуки, які видає колесо, чутні, бо всі гравці чекають на свій жереб, затамувавши подих. Це створює відчуття того, що «хід і кінець нашого життя залежить від чогось, крім нас самих, від якоїсь всеперемагаючої необхідності, якій ми повинні підкоритися всупереч волі» [6, с. 352]. Зовнішня сила, що не підлягає контролю, символізує вищий промисел. Можливість такого переосмислення і дає образ кола-колеса, в якому

імпліцитно закладена ідея сили, що стоїть понад людьми і богами. Таким є авторське осмислення цього образу як самостійної сили, непідвладної богам; людина ж виступає тут не як творець чи хоча б учасник своєї долі, а лише як сторонній споглядач.

Третій тип долі. Доля, що відмірює людині її життя довжиною нитки, в творах Олесь осмислюється через розповсюджений у індоєвропейських народів образ Парок (у давньоримській міфології) і Мойр (у давньогрецькій). Спочатку вшановувалася одна Парка, згодом три – Нона, Деціма, Морта. У драмі Олександра Олесь «Злотна нитка», присвяченій М. Лисенку, виписані характери римських Парок. Хоча письменник не називає їх на імена, вони мають вікові ознаки (Стара, Молода, Середня Парка), різняться за функціями (прясти чи перерізувати нитку життя), до того ж не позбавлені яскравих проявів індивідуальності, що взагалі характерне для богів класичної міфології. Парки набувають значення якоїсь вселенської сили.

Драма «Злотна нитка» не тільки присвячена М. Лисенкові, це ще й символічна оповідь про життя видатного композитора (хоча безпосередній зв'язок подій із біографією відсутній). Така асоціація вимальовується із наскрізного образу музики, яка символізує життя. «Декілька акордів, як бурних дихань вихору» [6, с. 189] засвідчують народження генія. «Перші пісні, радісні і найвні, як ранок на світанні» – сприймаються як несміливі кроки дитини. Свідоме життя змальовується музикою гірського потоку, до якого вплітаються стогони рідної землі. Смерть людини озвучена похоронним маршем. Божий дар вимагає певних жертв, тому життя стає служінням. Так відбувається обмін, взаємовіддача.

Авторська трансформація образу Парок приводить до нових їхніх властивостей: у супереч уявленням про байдужість Парок, Олесь показує особисте ставлення богинь долі до життя талановитої людини: коли йдеться про перерізування нитки життя, тобто смерть, Стара Парка каже: «*Ні, рука моя не ріже!*», Середня наполягає: «*Нитку ріж... Труна готова...*», а Молода благає: «*Сестро, сестро, ще півслова! / Слухай, сестро, стільки в ньому /*

Звуків дивних, молодих!... / Дай потоку чарівному / До краплини вилить їх!» [6, с. 205]. Поет на відміну від античної міфології «безголосу» *нитку* перетворює на *багатоголосу струну*.

Отже, міфологема долі, вибудувана Олександром Олесем на основі народнопоетичного образу, є значно глибшою і ширшою. В ній відбувається злиття природженої або визначеної, випадкової і знайденої долі, а життя усвідомлюється як їх заплутане сплетіння.

Міфологема долі у Олеся складається з таких типів: *антропоморфна* (дівчинка, баба, Фортуна, Парки), *дуалістична* (зла і добра) та *індивідуальна*, кожен з яких об'єднує групу своєрідних мотивів, про які йшлося вище.

Список використаних джерел:

1. Булашев Г. Доля // Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. – К. : Довіра, 1992. – С. 190–204.
2. Васильєв М. Антропоморфічні уявлення у віруваннях українського народу // <http://new.bestiary.us/zlydni>.
3. Веселовский А. Н. [Рецензия] // Разыскания в области духовного стиха. – СПб., 1889. – Вып. 5. – С. 174. Рец. на кн. : Потебня А. А. О доле и сродных с нею существах. – М. : Тип. Грачева, 1867. – 44 с.
4. Веселовський О. М. Декілька нових даних до народних уявлень про Долю // http://www.culturalstudies.in.ua/knigi_6_1.php .
5. Іванов П. В. Народні оповіді про Долю (Матеріали для характеристики світобачення селянського населення Куп'янського повіту) // <http://upyrnet.livejournal.com/1146.html>.
6. Олесь О. Твори: у 2 т. / упоряд., авт. передм. та приміт. Р. П. Радішевський / Олександр Олесь. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 1. – 959 с.
7. Потебня А. А. О доле и сродных с нею существах // А. А. Потебня. – М. : Тип. Грачева, 1867. – 44 с.